

OSMANLI EĞİTİM TARİHİNDE DÂRÜLMUALLİMÂT (AÇILIŞI VE GELİŞİM SÜRECİ)

Hamza ALTIN*

Geliş: 06.10.2017/Kabul: 16.11.2017

Öz

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesin’de Dârümuallimat, sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şube ve her şubede kendi arasında, Müslüman ve gayr-ı müslimlere mahsus olarak iki sınıf halinde taksim kılınmıştı. Dârümuallimat açıldığında sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şubesi bulunmaktaydı. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi 2, rüşdiye şubesinin öğrenim süresi 3 yıldır.

Dârümuallimat’ın ihtiyat (hazırlık) kısmı inas rüşdiye mektebine denk idi. Okulun eğitim-öğretim süresi altı yıldır. Buradan mezun olanlar inas rüşdiye mekteplerinde olduğu gibi imtihansız olarak Dârümuallimat’ın birinci sınıfına kayıt yaptırabilirlerdi.

II. Meşrutiyet devrine gelindiğinde Dârümuallimat ile ilgili bir takım yenilikler gündeme geldi. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Dârümuallimat mezunlarının taşraya gitmemeleri hatta evlilik yolunu seçip hiç görev yapmalarını üzerine bunun önüne geçebilmek, öğretmen adaylarını ülkenin her yerine gönderebilmek için Dârümuallimatın yatılı olması gerektiğini düşündü. Böylelikle İstanbul dışından getirilen kızlar yatılı olarak okuyacaklar, Dârümuallimatı bitirdikten sonra memleketlerine öğretmen olarak gidecekler dolayısı ile İstanbullu kızların gitmek istemedikleri yerde istihdam edileceklerdi.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Dârümuallimat, Öğretmen, Tanzimat, Nizamname

TEACHER TRAINING SCHOOL FOR GIRLS IN OTTOMAN EDUCATIONAL HISTORY (FOUNDATION AND DEVELOPMENT)

Abstract

According to 1869 statute on general education, the teacher training school for girls had two branches for the elementary and middle school students and in each branch there were two classes; one for Muslim and one for non-Muslim students. When the teacher training school for girls was established, it had two branches; one elementary branch and one middle school branch. The period of study in the elementary branch was 2 years and the period of study in the middle school branch was 3 years.

The preparatory class of the teacher training school for girls was equivalent to that of the middle schools for girls. The period of the study for the school was six years. The graduates were admitted to the first grade at the teacher training school for girls without an exam, similar to middle schools for girls.

In the 2nd period of constitutional monarchy, certain reforms were implemented in the teacher training schools for girls. Minister of Education Emrullah Efendi, to prevent the graduates of the teacher training schools for girls abstaining from fulfilling their assignments in the back country and even getting married to prevent it, considered that the teacher training schools for girls should be boarding schools to be able to send the graduates to every province in the country. Thus, the girls who would be brought from outside the capital would be trained as boarding students, and they would be employed in places where girls from Istanbul did not want to go since they would only return to their hometown as teachers after graduating from the teacher training school for girls.

Keywords: Education, Teacher Training Schools For Girls, Teacher, Reformation, Statute.

---

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hamzaaltin23@gmail.com.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde bayan ve erkek öğretmen yetiştirme meselesini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle Osmanlı eğitimi hakkında kısaca bilgi vererek başlamak gerekmektedir. Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı'na kadar Osmanlı eğitime baktığımızda genel olarak iki eğitim kurumunun var olduğunu görürüz; bu kurumlar okullar ve medreselerdir. Okullar devlete memur yetiştirmek için açılırken, dini ve hukuki bilgi sunan medreseler ise halka hitap ediyordu.

Modernleşmenin gerçek başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı'nda doğrudan eğitim ile ilgili herhangi bir madde yoktu (Karal, 1988:181; İnalçık,1964:603). Fakat Tanzimat Dönemi'nin mimarları eğitimin önemini kavramış kişilerdi. Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın eğitim konusunda Avrupa eğitim sisteminden yararlanarak başardığı yenilikler Tanzimatçılar için emsal teşkil etmekteydi. Mustafa Reşit Paşa, modern bir eğitim sistemi oluşturmayı olmazsa olmaz bir zaruret olarak değerlendirmekteydi (Karal, 1988:181).

Osmanlı Devleti'nin son dönemine eğitimin modernleşmesine paralel olarak kızların eğitimi ile ilgili olarak da ciddi tartışmalar yapılmaktaydı. Bu dönemde ülkede ileri gelen aydınların önemli bir kısmı kızların eğitimi üzerine yapılan tartışmalara katıldılar.

Namık Kemal, Ziya Paşa, Münif Paşa gibi aydınlar ve devlet adamları toplumun geri kalmasının nedenlerinin başında kadınların cahil bırakılmasını görmekte idiler (Akyüz,1999: 13). Selim Sabit Efendi, çocuk eğitiminde en önemli etken olarak anneyi görmekte idi. Çünkü çocuk, konuşmaya ve etrafı algılamaya başladığı andan itibaren sorularını en fazla annesine yöneltmektedir. Bu soruları cevapsız bırakmak çocuğun gelişimi olumsuz etkiler. Anne akıllı ve eğitilmiş olur ise yavrusunu aydınlatacak, zekâ gelişimini sağlayacak cevapları bulmakta zorlanmaz (Kilisli Rıfat,1342:1340; Altın, 2013: 202).

Halide Edip Adivar'a göre şahsiyetleri yetiştirecek ilk kucak olan annenin yetiştirilmesi şarttı. Ancak iyi yetişmiş şahsiyet sahibi annelerin yetiştireceği çocuklara gelecek emanet edilebilirdi (Enginün,1986: 55). Ona göre kadınlarımızı eğitmek için işe ibtidâilerden başlamak gerekmekteydi (Halide Salih,1324:4). Ethem Nejat, eğitim faaliyetlerinden olumlu netice alabilmek için önce "valide"nin eğitilmesi gerektiğini savunmaktaydı (Ethem Nejat, 1327a:390-391). Zira çocukları yetiştiren anne idi ve anne terbiyesi terbiyelerin en esaslısıydı (Ethem Nejat,1327b: 13-15). Kızların eğitimine önem vermemeyi dayanıksız bir temel üzerine yüksek bina yapmaya benzeten Ethem Nejat, bu bağlamda Dârümuallimatların da erkek öğretmen yetiştiren okullar kadar önemsenmesini istemekteydi (Ethem Nejat,1327c: 408; Altın, 2008a: 81). Kızların mutlaka okutulması gerektiğini ileri süren aydınlardan biri de İsmail Hakkı Baltacıoğlu idi (Altın, 2014: 229). Ona göre kadınlar yalnızca el işi ve ev idaresi konusunda değil, çocuk terbiyesi alanında da eğitim almalıydılar (Baltacıoğlu,1332: 218).

Bu konuda farklı fikir akımına mensup aydınlar kendilerine ait düşünceler taşıyorlardı. Batıcılar, erkekler gibi kadınların da eğitim hakkı olduğunu düşünmekte ve bunu çok gerekli bulmaktaydılar. Abdullah Cevdet, çocuk üzerinde babanın tesirinin çok zayıf olduğunu ileri sürmekte ve Firdevsî'nin "Baba ister peygamber olsun ister hükümdar, hizmetçi ancak uşak doğurur" sözüne atıf yapmaktaydı. İslamcılar da ilimin kadın ve erkeğe farz kılınması gerçeğinden hareketle kızların okutulmasını olumlu karşılamaktaydılar. Bu konuda Mehmed Akif, bir şiirinde şunları söylemekteydi:

*"Kızlara Mektep lazım
Şu kadar vermelisin
Kahrolayım kaçmazdım"*

İslâmî zihniyetin hâkim olduğu aydınlar kızların okutulmasını istemekle beraber söz konusu aydınların çoğu kadının iyi bir ev hanımı olabilmesi amacıyla bunu istemekteydi (Taşkiran, 1973: 29).

Türkçüler de diğer fikir akımları mensupları gibi kızların okutulması gerektiği fikrini benimsemekteydiler. Kadın hakları konusunda, birçok yeni fikir ortaya koyan Ziya Gökalp, kadının eğitimi konusunu da önemsemekte ve bu konuda erkeklere tanınan hakların kadınlara da verilmesini istemekteydi (Berkes, 2002: 448). Malta'dan kızına yazdığı mektuplarda kızların mutlaka okuması fikrini savunmaktaydı (Cumbur, 1989: 58), (Kurnaz, 2002: 117-118).

Tanzimat'tan sonra kızların okutulmamasına şiddetle karşı çıkan bazı yayın organları ve kadın yazarlar vardı. Bunlar, cehalet ve taassubu ortadan kaldıracak yegâne vasıta tanyorlardı; o da eğitimdi. Eğitim yalnızca kadın için değil, toplumun bütününün gelişmesi için en önemli etken olarak görülmekteydi: “*Bir millet kadınlarının malumât-ı ilmiye ve içtimaiyeleri ne kadar yüksek, ne derece vasi olursa, o millet o nispette terakki ve teali eder*” (Çakır, 1994: 226-229).

II. Abdülhamid kızların cahil bırakılmasına karşı çıkmaktaydı. Ona göre kadın toplumsal hayatta erkeğin en önemli yardımcısıydı. Bu nedenle bilgisiz olmamalıydı. Kadının çocuk yetiştirme ve ev idaresi ile ilgili konularda eğitim alması gerektiğini savunan II. Abdülhamid, başka alanların örneğin devlet idaresi vb. konularda kadınların çok ön plana çıkmaması gerektiğini savunmaktaydı (Akyüz, 1999: 20).

Tanzimat Dönemi'nde devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlanan şu satırlar kızların eğitimi düşüncesi ile ilgili ipuçları vermekteydi:

“Evli erkekleri mesut edecek eve saadet getirecek kadın, din ve dünyasını bilip, emre itaat etmekle ve yasaklanan şeyleri yapmamakla olabilir ki, bu kadınların eğitim görmeleri ile mümkündür. Bu yüzden kız çocuklarının dahi iyi bir eğitim görmeleri, bilgili ve görgülü bir kadın olarak yetiştirilmeleri anne ve babaya borçtur” (Takvim-i Vekayi, No: 649, 1278; Koçer, 1970: 67).

Osmanlıda öğretmen yetiştirme tarihi incelendiğinde muallim ve muallime yetiştirme hadisesinde 1869 Maarif-i Umumiye Nizamname'sinin yerinin önemli olduğu görülür (Altın, 2008b: 271). Lakin kadınların eğitimi konusundaki faydası elbette yalnız bayan öğretmen yetiştirme konusunda olmamıştır. Örneğin bu nizamname ile kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli bir takım yenilikler getirildi. İlk defa kadınlara mahsus meslekî eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi, bugünkü kız meslek liselerine benzerlik gösteren, Yedi Kule Kız Sanayi Mektebi açıldı (Çakır, 1994: 220). 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi, II. Abdülhamid zamanında ilan edilen 1876 Kanun-i Esasi'sine kadar kızların eğitimi konusunda hukuki alanda atılmış en önemli adım olarak kaldı (Kodaman, 1990:146). Hatta adı geçen nizamname II. Meşrutiyet Devri'ne kadar yürürlükte kalmıştır. Daha önemlisi bu düzenleme ile öğretmenlik ilk kez ayrı bir meslek olarak resmen tanınmıştır.

1.Dârümuallimatın Açılışına Niçin İhtiyaç Duyuldu

Tanzimat'tan önce başlayan eğitimde modernleşme çabaları Tanzimat'ın ilanı ile birlikte hız kazandı. Batıdaki okullar ayarında okullar açılmaya başlandı fakat bu okulların hepsi erkek öğrencilere yönelikti. Çünkü Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları başlangıçta askeri ve idari alanlara aitti (Özcan, 1992: 456). Kızlar mahalle mekteplerine gönderilirler, burada okuma yazmayı, namaz kılmayı öğrenirlerdi. Bu onlar için yeterli görülürdü. Esasen kızlar için cinsiyet ayrımının yapılmadığı yegâne okul mahalle mektepleriydi. Varlıklı ailelerin bir kısmı ise çocuklarına özel hoca tutarlardı. Kızlara yönelik ilk Rüşdiye olan Cevri Kalfa veya Sultan Ahmed (At Meydanı) İnas Rüşdiyesi de denilen okul 1859 yılında açıldı (Omay, 1987:52; Şanal 2004: 651;Akyüz,1994:66-67;Akyüz, 2002:64). Çünkü kız çocuklarının erkeklerle aynı rüşdiyelerde öğrenim görmeleri hoş görülmemekteydi (Tümer Erdem, 2013:283).

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi Dârümuallimîn için olduğu gibi Dârümuallimat içinde bir takım düzenlemeler getirmekteydi. Nizamnamede Dârümuallimat için bir müdüre ve çeşitli branşlarda lüzumu kadar bayan öğretmen, nakış ustası ve iki hizmetçi bulundurulması tasarlanmaktaydı. Fakat söz konusu devirde bayan öğretmen sıkıntısı olduğundan bu ihtiyaç erkek öğretmenler vasıtası ile giderilecekti. Bu konuda Maarif-i Umumîye Nizamnamesinin 71. maddesi şöyle diyordu:

“Kadınlardan matlub-ı vehile muallime yetiştirilinceye kadar müsinn ve edip olmak şartıyla zükûrdan muallim tayini caiz olacaktır”.

Hülasa kız rüştiyelerinde çalışacak muallimlerin erkek olmasında sakınca görülmemekteydi. Adı geçen okullar için muallime lazımdı fakat hanım öğretmen yok denecek kadar azdı. Ortaya çıkan bu ihtiyacı karşılamak için bir kız öğretmen okulunun açılmasına karar verildi.

2.Dârümuallimatın Açılışı

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesin 'de Dârümuallimat, sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şube ve her şubede kendi arasında, Müslüman ve gayr-ı müslimlere mahsus olarak iki sınıf halinde taksim kılınmıştı (Düstur, 1. Tertip, c. II, Mad: 68).

Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki sene olup aşağıdaki derslerin okutulması öngörülmekteydi:

Din dersine giriş, Osmanlıca dil bilgisi ve Kitabet, Öğretim yöntemi, Her Milletin Kendi Lisanı, Ahlak Bilgisi, Hesap ve Defter Tutma Usûlü, Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası, Faydalı Bilgiler, Musiki, Dikiş ve Nakış.

Din dersine giriş dersi her cemaatin kendi dili ile okutulacak ve ruhani liderlerinin tayin ettiği kişiler tarafından okutulacaktı.

Rüşdiye şubesinin “müddet-i tahsiliyesi” ise üç yıl olup müfredat programında şu dersler yer alıyordu:

Din dersine başlangıç, Osmanlıca Dil Bilgisi ve Nesir Bilgisi, Arapça ve Farsça, Her cemaatin kendi lisanı, Ahlak Bilgisi, Ev İdaresi, Tarih ve Coğrafya, Matematiğe giriş ve Botanik, Resim, Musiki, Biçki-Dikiş.

Din dersi sıbyan şubesinde olduğu gibi her cemaatin kendi lisanı ve din adamları tarafından okutulacaktı (Temelkuran, 1970:61; Öztürk,1996:11).

Kız Öğretmen Okulu çalışanlarının ne kadar aylık maaş alacakları da nizamnamede belirtilmişti. Müdürenin 1.500 kuruş, öğretmen ve ustalarınki 750 kuruş, hizmetçileri ise 150 kuruş maaşları olacaktı (Düstur, 1. Tertip, c. II , Mad: 72).

Dârümuallimat'a girmek isteyen kızlar, sıbyan veya rüşdiye şahadetnamelerine sahip iseler, imtihansız olarak okula kayıt yapabilecekler fakat her iki okuldan birinin diplomasına sahip olmayanlar bir heyet huzurunda imtihan olduktan sonra derecelerine göre her iki şubeden birine alınabileceklerdi (Düstur, 1. Tertip, c. II, Mad: 73).

Nizamname sıbyan şubesinden mezun olanlara sıbyan okullarında öğretmen olma yahut rüşdiye şubesine devam etme seçeneklerini kendi isteklerine bırakmaktaydı. Nizamname öğretmen okulundan mezun olanlara öğretmenlik için yeterlilik imtihanı vb. şartlar getirmemekte ancak “hizmet-i ta'limiyeyi” zorunlu tutmaktaydı. Kız Öğretmen Okulu mezunları geçerli bir özürleri olmadan en azından beş yıl öğretmenlik yapmadıkları takdirde öğrencilik sırasında almış oldukları burslar geri alınacak ve bu gibilerin öğretmen atamada sahip oldukları hakları da ellerinden alınacaktı (Düstur, 1. Tertip, c. II, Mad: 77).

Nizamname, Dârümuallimat mezunlarına öğretmenliğe atanmada diğerlerine göre öncelik tanımıştır. Fakat arz talep meselesi göz önüne alındığında bahsedilen yıllarda zaten muallime sıkıntısı

çekilmekteydi. Dârümuallimat mezunlarının bu “*hakk-ı rüçhan*”ı ilerleyen yıllarda çok sayıda bayan öğretmen yetiştirildikten sonra ortaya çıkacak durumlar için alınmış bir tedbir olarak düşünülebilirse de Dârümuallimînlerde de benzer bir durum olduğu göz önüne alındığında adı geçen okulların öğretmen yetiştiren bir meslek okulu olarak kabul edilmesine rağmen başka kaynaklardan da öğretmen alımına kapının açık bırakıldığı görülür (Ayas, 1948: 381).

Nizamname'nin Dârümuallimat'la ilgili son maddesinde (Düstur, 1. Tertip, c. II, Mad: 78) okuyacak öğrenci sayısı elli olarak düşünülmüştür. Yine adı geçen maddede öğrencilerin alacakları aylık burs miktarları da belirlenmiştir. Buna göre, sıbyan şubelerinde okuyan öğrenci otuz, rüşdiye şubesinde okuyan öğrenciler ise altmış kuruş alacak idi. Görüldüğü üzere sıbyan ve rüşdiye sınıfları arasında burs miktarı olarak yarı yarıya idi. Her iki şubede okuyan öğrencilerin benzer ihtiyaçları olduğu düşünülürse rüşdiye şubesindeki öğrencilerin diğer öğrencilere göre iki kat burs almaları ilginçtir.

Görüldüğü üzere söz konusu nizamname Dârümuallimat konusunu geniş bir şekilde ele almaktaydı. Dârümuallimat, Nizamnamenin yayınlanmasından ancak bir buçuk yıl sonra açılabilirdi. Dârümuallimîn-i Rüşdî ve Dârümuallimîn-i Sıbyan 1869 Nizamnamesi'nden önce açıldığı halde Dârümuallimat, nizamnameden sonra 26 Nisan 1870 tarihinde açıldı (Mahmud Cevad, 2002:97; Kodaman ve Saydam, 1992:493; Kural ve Shaw, 1977:109; Duman, 1991: 17; Nafi Atuf,1932: 70; Kafadar, 2000:124; Muallim Cevdet, 1332: 187; Ortaylı, 2001: 188; Unat, 1955: 31; Bilim, 1998: 280; Berker, 1945: 99; Akyüz, 1978: 38; Tümer, 1999: 106). II. Meşrutiyet'e kadar da aynı isim altında eğitim-öğretime devam etti (Altın, 2009: 100-125; Duman,1999: 310).

Esasen Nizamnamenin hazırlanışı sırasında Sultan Ahmet'te, Yerebatan semtinde ahşap bir konak kiralanarak okulun hazırlıkları yapılmaya başlandı. Dârümuallimat'ın ilk çalışanları okulu korumak amacı ile görevlendirilen kapıcı ve temizlik işleri için tutulan bir hizmetçi oldu (Temelkuran, 1970: 62).

Okulda görev yapacak öğretmenleri temin için de Takvim-i Vekayi'de sık sık duyuru yayınlandı. Yayınlanan ilanlarda bayan öğretmenler yanında erkek öğretmenlerin de öğretmenliğe başvurabilecekleri söylenmekteydi (Takvim-i Vekayi, No: 1184, 1286). Dârümuallimat için aslında Maarif Nezaretinin istediği kadın öğretmenlerdi fakat bunun zor olduğu bilindiğinden yaşı kemal etmek şartıyla, (Sinn-i kemal yani 40 yaş ve üstü) erkek öğretmenleri de kabul etmek durumunda kaldı.

İlk kız rüşdiyesinin açılmasında Darümuallimin-i Rüşdî'nin de kurucusu olan Kemal Efendi'nin etkisi büyük olmuştur. Kemal Efendi, 1850 yılında ilk defa ortaya attığı fikri ancak dokuz yıl sonra gerçekleştirebildi (Koçer, 1970: 112).

Kız (İnas) Rüşdiyelerinde başlangıçta yaşlı ve edepli olmalarına özen gösterilen erkek öğretmenler görev almaktaydılar (Ergin, 1977: 668). Fakat Kız Rüşdiyeleri çoğalınca bayan öğretmenlere daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlandı.

Dârümuallimat'a gerekli öğrencilerin temini için bir sınav ilan edildi (Terakki, 1286, No: 240:4). Bu sınava 32 bayan müracaat etmişti. 8 Şubat 1870 tarihinde Maarif Nazırı Saffet Paşa'dan başka Meclis-i Maarifin idare dairesi üyelerinden Mecid Efendi ve ilmiye dairesi üyesi Mustafa Efendi'nin hazır bulunduğu halde ve Emsile (Yabancı Dil-Arapça), Amel-i Erbaa (Dört İşlem), Coğrafya, İmlâ, Sülüs Yazısı, Hiyat (Bıçkı-Dikiş) derslerinden yapılan sınavda bütün öğrenciler başarı sağladılar (Yücel,1994:542). Öğrencilerin isimleri ve söz konusu sınavdaki performansları şöyleydi (İstanbul Kız Muallim Mektebi,1933:4):

İSİMLERİ	Emsile	Hesap	Coğrafya	İmla	Hat	Resim	Hiyat	Toplam
Cenap Hanım	10	10	10	10	5	10	10	65
Nakiye Hanım	10	10	10	10	5	5	10	60
Huriye Hanım	10	9	10	10	5	8	10	62
Fatma Hanım	10	8	10	10	5	8	6	57
Zehra Hanım	10	9	10	10	7	6	6	58
Lutfiye Hanım	10	10	10	10	8	8	10	66
Sadiye Hanım	10	10	10	10	8	9	10	67
Hatice Hanım	10	10	10	10	5	5	5	55
Remziye Hanım	10	9	10	10	7	5	5	56
Fethiye Hanım	10	9	10	10	5	5	5	54
Şekure Hanım	9	9	9	10	6	5	5	53
Rüveyde Hanım	9	7	8	10	8	5	5	52
Nesibe Hanım	10	10	10	10	5	5	9	59
Zeliha Hanım	7	5	5	10	5	5	5	42
Hafız Hatice Hanım	10	10	10	10	6	6	5	57
Hüsümelek Kalfa	9	9	9	10	5	5	5	52
Fatma Hanım	9	9	8	10	5	5	5	51
Hatice Hanım	9	7	7	10	5	5	5	48
Ülfet Hanım	7	9	9	9	5	5	5	49
Hafız Zehra Hanım	6	7	7	10	5	5	5	45
Saniye Hanım	5	6	6	5	5	5	5	37
Şer'iyeye Hanım	5	5	5	10	5	5	5	40
Növber Kalfa	5	6	6	5	5	5	5	37
Gülnişan Kalfa	6	6	6	6	6	6	6	42
Sermet Hanım	5	5	5	5	5	5	9	39
Feride Hanım	5	5	5	5	5	5	10	40
Emine Hanım	6	6	5	5	5	6	6	39
Saffet Hanım	10	10	10	10	10	5	8	63
Hatice Hanım	5	5	5	5	5	5	5	35
Kerem Hanım	6	5	6	5	5	5	6	38
Hayriye Hanım	10	9	10	8	6	5	5	53
Şemsinur Kalfa	7	8	8	10	5	5	5	48

Dârümuallimat'ın açılışı sırasında Maarif Nazırı Saffet Paşa ünlü nutkunda törende hazır bulunanlara şöyle seslenmekteydi:

“Tâife-i nisa, hasbelhika her türlü hürmet ve riayete seza olduğu gibi talim ve terbiyeleri dahi şayan-ı itinadır. Zira bir çocuk kademnihade-i mehdi vücut olduğu günden mektebe duhulü gününe değin münhasıran validesinin taht-ı terbiyesinde bulunduğundan ve o müddette ezhan-ı etfâl her türlü gavaïlden halî bulunmasıyla işittikleri şeyler sahife-i hatırlarında tekerrür eylediğinden bu cihetle validelerin terbiye-i etfâlde dahl-i küllileri olduğu derkârdır. Sınıf-ı ricalin tahsil-i ilim ve hüner eylemesi lazımeden olduğu misülli tâife-i nisanın dahi mehasin-i zatiyelerini hulliyatı Malumâtı mütenevvia ile dahi tezyin eylemeleri icap eder. Evâilde havatin-i İslamiyeden de kayik-i edebiyata vakıf ve şaire kadınlar zuhur ederek isimleri kütüb-i edebiyede mastur ve kendileri zeka ve fetanet ve Malumât ile meşhurdurlar. Avrupa’da dahi pek çok şaire ve müellifeler zuhur edüp telif gerdeleri olan kütüb-i mutebere elde tedavül etmektedir.

Memalik-i şarkiye ahalisinin zükûr ve inası akıl ve istidad-ı zatiyeleri cihetiyle her türlü ulûm ve fünûnu tahsile ve her nevi hiref ve sanayii derece-i kemale isale muktedir oldukları halde şimdiye kadar bu şeylerde geri kalmaları ve hususiyile tâife-i nisanın bütün ilim ve maarıftan bi-behre bulunmaları mücerret fikdani-i vasita-i tahsiliyeden neşet eylemiştir. Çünkü memalik-i Devlet-i Âliye’de şimdiye kadar inas için derece-i saniyede mektepler olmayıp kız çocukları sekizer onar yaşlarına mekâtibi Sıbyaniyeye devam ile harekeli yazı okumağa kasbi iktidar edecek dereceye kadar dururlar ve bazıları dahi hanelerinde eczay-i şerife ve ilmihal okumaklığı öğrenip kendilerine bundan ilerisini talim ve tedris edecek vasıtalar olmamakla biçareler o halde kalırlardı” (Takvim-i Vekayi, No: 1217, 1287: 1).

Saffet Paşa, konuşmasında İslam Dini ’inde kadınların “*tahsil-i ulûm*” eylemelerinde her hangi bir sakınca olmadığını belirtmekte ve “*İlim talep etmek kadın erkek her müslümana farzdır*” hadis-i şerifini hatırlatmaktaydı. Ayrıca Müslüman kadınların Avrupa’daki yüz binlerce hemcinsi gibi evlerinde yaptığı çeşitli eşyalarla üretime katılabileceklerini savunmaktaydı (Takvim-i Vekayi, No: 1217,1287:1). Ancak bunun içinde kadının eğitimi şarttı.

Saffet Paşa, konuşmasında Dârümuallimat’ın kuruluş gerekçisini de şöyle açıklamaktaydı:

“Darüssaltanat-ı seniyede etfâl-ı inasa mahsus mektepler olmadığından bunlar etfâl-i zükur ile bulunmakta oldukları halde bazı mertebe muhazır mütaleasiyle geçen sene etfâl-ı zukur ile inas tefrik edilmiş ve saye-i maarif vaye-i hazret-i şahanede Dersaadet’in mevaki-i muhtelifesinde yedi adet inas rüşdiyeleri dahi açılmış olup ancak bunların muallimleri zükurdan oldukları cihetle sinleri 9 ve 10 u mütecaviz kızlar hasbelmesturiye bu mekteplerde iki seneden ziyade duramayacakları ve o müddette ise tahsili Malumâtı kâfiye edemeyecekleri derkâr olduğundan ve bunların mekatib-i rüşdiyede dört sene müddet durmaları hocalarının kendi cinslerinden olmalarına mütevakkıf olduğundan bundan böyle gerek Sıbyan ve gerekse Rüşdiye mekteplerine muallimler yetiştirmek üzere bir Dârümuallimat teşkil ve tesisi lazım gelmiş olmasıyla o dahi Maarif Nizamnamesinin ahkam-ı münderecatı iktizasından olduğu üzere bugünkü gün keyemmüen küşad resminde bulunduğumuz işte bu mekteptir” (Takvim-i Vekayi, No: 1217, 1287: 1).

Dârümuallimat’ın açılışı ile ilgili olarak bir mazbatada şunlar dile getirilmekteydi:

“Maarif nizamnamesi iktizasınca inas mekâtib-i sıbyaniye ve rüşdiyesine muallimler yetiştirilmek üzere Dersaadet’te bir Dârümuallimat tesisi lazım gelmiş olmakla bunun için Ayasofya civarında Yerebatan’da bir ahşap konak isticar ve icap eden memurin ve muallimîn ve talebe ve hademesi intihap kılınmıştır.

Dârümuallimatın senevî maşatı 122400 kuruşa baliğ olup bundan 2400 kuruş mukaddema bâ-irade-i seniyye tayin olunan müdür maaşı olmasıyla meblağ-ı mezbur tenzil olundukta bu defa müceddeden tahsis kılınacak meblağ 98400 kuruş demek olur. İşbu müdür mektebin mesalih-i hariciyesini tesviyeye kâfi ise umur-ı dâhiliyesine nezaret etmek üzere mutlaka bir müdürün lüzumu derkâr olunduğundan bu hizmet için dahi 650 kuruş maaş ile bir kadın tayini tensip kılınmıştır. Nizamnamede muallim ve ustaların maaşları şehri 750 şer kuruş olmak üzere tahdid olunmuş ise de kaide-i tasarrufla riayeten miktarı mezkûr tamamen verilmeyip ifa edecekleri hizmete nispetle bazılarında dörder ve bazılarında yedişer yüz kuruş tahsis olunup yalnız hizmetleri mühim ve suubetli olan bir muallim ile iki muallimeye sekizer yüz kuruş maaş tayin olunmuştur” (Ergin, 1977: 670).

Yukarıda bahsettiğimiz hizmetçi ve kapıcının alımı hakkında görüşülmüş onlara verilmesi düşünülen ücretlerin Nizamname rakamları az görülerek artırılmıştır:

“Dârümuallimatta istihdam olunacak iki hizmetçinin biri erkek ve diğeri kadın olması tensip olunup fakat nizamnamede tahdit olunduğu veçhile 150 şer kuruş maaş ile matlûba muvafık hizmetçi bulunamayacağından bunlar için lâakal ikişer yüz kuruş maaş verilecek ve bir de derkâr olan lüzumuna mebni kezalik iki yüz kuruş maaş ile bir kapucu dahi alınacaktır” (Ergin, 1977: 670).

1869 Nizamnamesinde Dârümuallimat’ta öğrenim her cemaatin kendi lisanı ile ve Müslim ve gayr-ı Müslimlere ayrı ayrı şubeler halinde düşünülmekteydi. Fakat bilahare yayınlanan mazbatada şimdilik yalnızca Müslüman kızlara yönelik bir okulun açılacağı ifade edilmekteydi.

Ayrıca söz konusu mazbatada Nizamnamede yer alan müzik dersinin hâlihazırda programda yer almayacağı belirtilmekteydi. Bunun gerekçesi ise şu şekilde ifade edilmekteydi:

“Okulda Nizamnameye göre musiki öğrenimi yapılması gerekirse de kız öğrencilerin daha çok önemli ve yararlı olan diğer derslerine çalışmalarına engel olur düşüncesi ile musiki dersleri gelecek ders yılına bırakılmıştır”.

Aynı mazbatada maaşlar hakkında ise şu ifadeler yer almaktaydı:

“Birkaç güne kadar her türlü eksiklerinin tamamlanarak açılması düşünülen Dârümuallimat hakkında yüksek düşüncelerinin uygun göreceği şekilde yeniden düzenlenmiş olan aylıkların, okulun resmen açılış gününden verilmeye başlamasının buyrulması için gereğinin yapılması hakkında yüksek bakanlıklarına bildirilerek himmetlerine emir ve ferman emir sahiplerinindir” (Temelkuran, 1970: 62).

3.Dârümuallimat’ın Gelişim Süreci

Dârümuallimat açıldığında sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şubesi vardı. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi 2, rüşdiye şubesinin öğrenim süresi 3 yıldır (Taşdemirci, 2001:198). 1888 yılında rüşdiye şubesinin öğrenim süresi iki yıla indirildi ancak 1890-1891 yılında okulun eğitim-öğretim süresi eski haline getirildi (İstanbul Kız Muallim Mektebi, 1933:14).

1891 yılında yapılan düzenleme ile okula 6 yıllık bir ihtiyat (hazırlık) kısmı getirildi (BOA, İDH.,1263/99248; Kurnaz, 1996:91). Dârümuallimat’ın ihtiyat kısmı 1895 yılındaki talimatname ile düzenlendi.

Dârümuallimat’ın ihtiyat kısmı İnas Rüşdiye mektebine denk idi. Okulun eğitim-öğretim süresi altı yıldır. Buradan mezun olanlar inas Rüşdiye mekteplerinde olduğu gibi imtihansız olarak Dârümuallimat’ın birinci sınıfına kayıt yaptırabilirlerdi (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1321: 132.)

Ancak ihtiyat kısmına yazılmak isteyen öğrenciler bir komisyon huzurunda (mümeyyiz heyeti) imtihana tabi tutulmaları gerekmektedir. Ayrıca okula kayıt olmak isteyenler, Dârümuallimata kayıt

yaptırmak isteyen öğrencilerin getirmek zorunda oldukları, nüfus cüzdanı (Tezkire-i Osmanî) ilm-i haber, aşı kartı vb. belgelerini ibraz etmek durumunda idiler.

Fakat adı geçen diplomaya sahip olmayanlar imtihana girmekte ve sınav sonuçlarına göre ihtiyat kısmının sınıflarından birine kayıt olabilmekteydiler. İhtiyat sınıfı, Dârümuallimat için öğrenci kaynağı olmanın yanı sıra aynı zamanda bir tatbikat okulu yerine geçmekteydi (Ayas, 1948: 387).

1894-1895 eğitim öğretim yılı Dârümuallimat için bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Zira okulun eğitim hayatında çok önemli bir yeri olan Mehmet Hulusi Efendi (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1318:769-770) bu ders yılında Dârümuallimîn din dersi hocalığından okul müdürlüğüne atandı (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1312: 424). Osman Ergin, Mehmet Hulusi Efendi'nin Dârümuallimat için Koska'da bir bina tamir ettirerek okulu oraya taşıttığını söylüyor (Ergin, 1977: 667). Ancak söz konusu tarihte okul Koska'da olmakla birlikte, (BOA, ŞD., 213/33) daha önce de orada olduğuna dair arşiv belgelerinde bilgiler mevcuttur (BOA, MF. ALY.,2/59; BOA, MF. ALY.,2/66). Yine arşiv belgelerinde 1893 yılında okulun inşasından bahsedildiğine bakılırsa (BOA, MF. ALY.,8/135; BOA, MF. ALY.,8/138) aynı semtte yeni bir binanın inşası gerçekleşmiş olabilir. Okul idaresinin yoluna girebilmesi, eğitim öğretimin düzene girmesi için yayınlanan talimatname bu müdür zamanında yürürlüğe girmiştir.

Mehmet Hulusi eğitim tarihimiz için olduğu kadar eğitim tarihçilerimiz için de önemli bir isimdir. Çünkü Dârümuallimat ile ilgili en zengin bilgileri ihtiva eden belge olan ve içinde okulun kendinden önceki öğrenci, eğitim-öğretim kadrosu, diğer memurlar, okulla ilgili çeşitli bilgileri içeren defter onun tarafından oluşturulmuştur (Ergin, 1977:677).

1896 tarihinde okulun eğitim-öğretim hayatında büyük önemi bulunan talimatname yayınlandı. II. Abdülhamid devrinde Dârümuallimat'ın özelliklerini öğrenebileceğimiz kaynakların başında gelen bu talimatname 1317 (1899) Maarif-i Umumîye Salnamesinde de mevcuttur (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 321-342).

II. Meşrutiyet devrine gelindiğinde Dârümuallimat ile ilgili bir takım yenilikler gündeme geldi. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Dârümuallimat mezunlarının taşraya gitmemeleri hatta evlilik yolunu seçip hiç görev yapmamaları (Kurnaz, 1991: 85) üzerine bunun önüne geçebilmek, öğretmen adaylarını ülkenin her yerine gönderebilmek için Dârümuallimat yatılı olması gerektiğini düşündü (Nafi Atuf, 1932: 82). Böylelikle İstanbul dışından getirilen kızlar yatılı olarak okuyacaklar, Dârümuallimat bitirdikten sonra memleketlerine öğretmen olarak gidecekler dolayısı ile İstanbullu kızların gitmek istemedikleri yerde istihdam edileceklerdi (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1326: 2113; Altın, 2010:163).

Emrullah Efendi, neharî (gündüzlü) Dârümuallimata son vermek için teşebbüse geçtiği tarihlerde, meşhur 1911 Aksaray yangınında o zaman Aksaray'da Lâleli türbesi yakınlarında bulunan Dârümuallimat binası yanmıştı (Nafi Atuf, 1932: 82).

Emrullah Efendi gerekli yazışmaları yaptırarak taşradan kız öğrencileri getirtti (BOA, MF.ALY.,35/28; BOA, MF.ALY.,20/20). Taşradan gelen kızlar Halep, Ankara, Kastamonu, Selanik, Konya, Hüdevendigâr, Trabzon, Edirne, İzmir, Yanya, Erzurum, Musul, Manastır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Amasya, Kale-i Sultanî gibi ülkenin çeşitli bölgelerine mensup idiler. Fakat bu arada geçici bir süreliğine de olsa yatılı Dârümuallimat'ın açılmasından vazgeçilince kendi mantığı içerisinde doğru gözüken bu çözüm, sorun oldu. Nitekim taşradan gelmesi tasarlanan 86 kızdan (BOA, MF.ALY. 23/1) erken gelen 60-70 kız ortada kalınca Yatılı Sanayi Mektebine yerleştirilmesi düşünüldü fakat yerleştirilecek oda bulunamayınca Çarşamba'daki Saip Paşa Konağı kiralandı (BOA, MF.ALY., 22/163; BOA, MF.ALY., 23/13; Ergün, 1996: 322) ve binada bir takım tadilat yapıldı (BOA, MV.,143/15). Kızlar orada yatıp kalktılar ve Kız Sanayi Mektebi'nin derslerine devam ettiler (Meclis-i

Mebusan Zabıt Ceridesi, 1326: 526). İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın), Bey'in Emrullah Efendi hakkında soru önergesi vermesine neden olan olay da buydu (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1326: 83:Yalçın, 2002:162).

1910-1911 eğitim-öğretim yılında Fatih- Çarşamba'da bulunan Saip Paşa konağında eğitim-öğretimi sürdüren yatılı kız sanayi mektebinde leylî (yatılı) Dârümuallimat'ın ilk sınıfı açıldı. Bu yıldan sonra neharî Dârümuallimat dönemi sona ermiş olmaktadır. 1870 yılında kurulan ve ilk mezunlarını 1873 yılında vermeye başlayan gündüzlü Dârümuallimat'ın 38 yılda mezun ettiği muallime sayısı 737 rakamına ulaşmaktaydı (Ergin, 1977:678).

Ancak şunu da söylemek lazımdır ki; Dârümuallimat yatılıya çevrilip gündüzlü Dârümuallimat ortadan kalktıktan sonra Leylî Dârümuallimat gündüzlü öğrenci de almaya devam etti. Gündüzlü öğrencilerin devlete masrafları az olduğu için mecburi hizmet yapılmadığından ödenen tazminat yatılıya kıyasla daha hafifti ve yatılı öğrencinin dörtte biri tazminat ödemekteydi (Dârümuallimîn ve Dârümuallimat Nizamnamesi, Madde: 35'e göre yatılı öğrenci, her yıl için 40 altın, gündüzlü öğrenci ise 10 altın ödemek zorunda idi). Bu nedenle öğretmen olup çalışmak için değil, bir üst kurumda eğitim-öğretimi sürdürmek isteyen kızların tercihi neharî eğitim oluyordu.

Leylî Dârümuallimat açıldıktan bir yıl sonra Maarif Nezaretinin emriyle Çapa'da Derviş Paşa konağına taşındı (BOA, MV.,13/144). Leylî Kız Sanayi Mektebi lağvedilerek teşkilat Dârümuallimata çevrildi. Yatılı Dârümuallimat'ın öğretmenlerinin bir kısmı lağvedilen öğretmenlerden bir kısmı is gündüzlü Dârümuallimattan seçildi. Okulun müdürlüğüne, ortadan kaldırılan Leylî Kız Sanayi Mektebi müdürü, Hulusi Bey getirildi (Ergin,1977:678).

Yatılı Dârümuallimat kurulduktan sonra Maarif Nezareti bu okulun idaresi vb. ilgili olarak 7 maddelik bir nizamname düzenledi (Sabah, 7 Mart 1912). Bu nizamnameye göre okulda görevli bir müdür ve bir de müdüre olacaktı. II. Abdülhamid devrinde olduğu gibi, okul müdürünün Dârümuallimata ayak basması yasak idi. Müdür, asıl mektep binasından ayrı dairede bulunmakta sadece okulun satın alma ve harici işleri ile ilgili konularla meşgul olmaktadır. Erkek öğretmenler de mubassıra refakati olmadan kız öğrencilerin olduğu binaya giremezdi (Satı, 1334:662).

1914-1915 eğitim-öğretim yıl Dârümuallimat için köklü değişiklikler içeren bir yıl oldu. Zira bu ders yılı içerisinde yayınlanan müfredat programıyla okul birkaç kısma ayrılmıştı.

1914 yılında yayınlanan Dârümuallimat Programının Dârümuallimat için getirdiği yeni düzenlemeye göre Dârümuallimat-ı İbtidâî, Dârümuallimat-ı Âliye'nin dört bölümünden biri idi ve Kısım-ı İbtidâîden sonra gelmekteydi (Dârümuallimat Programı, 1330:1).

1915 yılında yayınlanan Dârümuallimîn ve Dârümuallimat Nizamnamesi ile Dârümuallimatlar yeniden düzenlendi. Nizamnameye göre Dârümuallimat-ı Âliye, İbtidâî, İhzarî (hazırlık) ve Ali olarak üç kısma ayrılmaktaydı. Yine aynı nizamname okula kabul şartlarını, mezunların özlük haklarını, eğitim-öğretim kadrosunu, sınıf geçme sitemini vb. konularını yeniden tasarlamıştır.

4.Dârümuallimat'ın Çeşitli Özellikleri

Dârümuallimat 'ta eğitim-öğretim süresi üç yıldır (Berker,1945:115). İhtiyat kısmının eğitim-öğretim süresi ise altı yıldır.

Dârümuallimat'a kabul şartları şunlardı:

Okula İnas Rüşdiye mektebinden mezun olanlar kabul edildiği gibi ihtiyat kısmından mezun olanlar da imtihansız olarak kabul edilmekteydiler.

Ayrıca okula kayıt olmak isteyenler Nüfus cüzdanı (Tezkire-i Osmanî) ilm-i haber, aşı kartı vb. belgelerini ibraz etmek durumunda idiler (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317:321-322).

II. Abdülhamid devrinde Dârümuallimat'ı detaylı anlayabilmek için incelenmesi gereken özelliklerden biri de ödül ve ceza konusudur.

Dârümuallimat'ta ödül işlemleri şu şekilde gerçekleşmekteydi:

Her Perşembe günü akşamı müdür yahut onun emriyle müdüre dersaneleri dolaşarak bir hafta zarfında mükâfata nail olan öğrencilerin isimlerini yüksek sesle okuyarak takdiriye belgelerini vermekteydi. Bu arada ceza alan öğrencilerin isimleri de okunmaktaydı (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 331).

Ödül, sebebinin derecesine göre beş türlüydü. Bunlar şöyle sıralanmaktaydı:

1. Aferin
2. Tahsin
3. İmtiyaz
4. Levha-i iftihar
5. Mükâfat (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 331)

Aferin: Bu belge dersine çalışan, görevlerini yapan, okul kurallarına riayet eden, hal ve hareketlerine dikkat edenlere verilmekteydi. Muavine yahut öğretmenler aferin alacak olan öğrencinin isimlerini ve aferin verilme sebebinin yazılmaktaydı.

Tahsin: Dört aferine bedel olan bu belge dersine olağan üstü çalışanlara, kitap ve defterlerini temiz tutanlara, bütün görevlerini yapanlara verilmekte olan bir belge idi. Bu belge müdürün onayı ile muavine, öğretmenler veya mubassıra tarafından sınıf defterine yazılmaktaydı.

İmtiyaz: Sekiz aferin veya iki tahsine bedeldi. Öğretmenler, muavine ve mubassıranın çok memnun olduğu öğrencilere verilmekteydi. Bu belgeyi ancak müdür verirdi.

Bir öğrenciye verilen aferin belgesinin adedi on beşi, tahsinin adedi ikiyi, imtiyaz adedi biri geçemezdi. Deftere yazılan belgeler muhakkak verilmeliydi.

Levha-i iftihar: Camlı ve süslü olan bu levhaya, bir ay zarfında on beş aferin, iki tahsin ve bir imtiyaz belgesi alan öğrencilerin isimleri celi hat ile yazılıp, okulun en fazla göze çarpan bir yerine asılır (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 331).

Mükâfat: Bir sene boyunca iki defa levha-i iftihara isimleri yazılanlara ve yıl boyunca elli aferin toplayarak müdüriyete getirenlere maddi ve manevi değeri yüksek bir kitap hediye edilir (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 332).

Ödül, bazen Maarif Nezaretinin yüksek bürokratları veya eşlerinin katılımı ile gerçekleşmekteydi. 5 Kasım 1883 yılında yapılan ödül töreninde yöneticilerle birlikte dönemin Maarif Nazırı Mustafa Paşa'nın hanımı da bulunmuş ve bir konuşma yapmıştı (Mahmud Cevad, 2002; 201).

Dârümuallimat'ta ceza, işlenen suçta göre, yediye ayrılmaktaydı (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317:327). Bunlar şöyle sıralanıyordu:

1. İhtar ve tembih.
2. Tekdir.
3. Tevkif.
4. Alenen tekdir.
5. İhbar ve şikâyet.
6. Geçici ihraç.
7. Kesin ihraç.

İhtar ve tembih: Müdür tarafından belirlenecek müdüre, muavine veya muallime tarafından öğrenciye yapılan nasihatten ibaret idi. Derslere gereken özeni göstermemek, görevlerini yapmamak, “*Küçük yaramazlıklarda bulunmak*” bu cezanın verildiği durumlardı. Bu hallerde muavine, mubassıra veya öğretmenlerden biri sınıf listesinde ceza alan öğrencinin isminin karşısına “*Falan sebepten İhtar ve tembih cezası verildi*” ibaresi yazılarak imzalanmaktaydı.

Tekdir: Müdür veya onun tensibi ile müdüre odasına çağrılan öğrenciye uyarı ve nasihatte bulunulur. Derslere çalışmamak, daha önce yapılan ihtar ve tembihe kulak asmamak, gürültü ve yaramazlık yapmak hallerinde uygulanan ceza idi. Ceza, nedeniyle birlikte, sınıf defterine işlenerek imzalanırdı.

Tevkif: Öğrenciyi yemek teneffüsünden mahrum edip, bir muavine veya mubassıranın gözetiminde, tahsis edilen bir dershanede ona yazı yazdırmaktır. Tembih ve takdir cezalarının yetersiz görüldüğü hallerde verilen bir ceza idi. Bu ceza da diğerleri gibi imza ve kayıt altına alınmaktaydı (Salname-i Maarif-i Umumiye, 1317:328).

Alenen takdir: Sicil defterine okul müdürü tarafından “*Falan sene talebattan falan hanım şu sebepten dolayı takdir-i aleniye müstahak görüldü*” Yazılarak bu ibarenin müdür yahut onun isteğiyle müdüre tarafından, dershanede, öğrencilerin önünde, alenen okunması şeklinde cereyan eden cezadır.

Bu ceza öğrencilerin önceki cezalara rağmen düzelmemesi ve suçlarında ısrar etmesi, arkadaşlarıyla kavga etmesi, aşırı yaramazlık yapması hallerinde uygulanmakta olan bir ceza türü idi. Ceza, muallim, muallime, muavine veya mubassıra tarafından sınıf defterine kayıt ve imza edilirdi.

İhbar ve şikâyet: Yukarıda bahsedilen cezalardan uslanmayıp, dersine çalışmayan ve kabahatlerinde ısrar eden öğrenciler için uygulanan cezadır. Bu durum müdür tarafından velisine yazılı veya sözlü olarak ihbar ve şikâyet olunur.

Geçici ihraç: Ceza alan öğrenciyi işlediği kabahate göre bir haftadan bir aya kadar okuldan uzaklaştırma cezasıdır. Cezayı alan öğrencinin velisine bu durum, okul idaresi tarafından yazılı olarak bildirilir.

Kesin ihraç: Öğrenciye verilen cezaların en ağırıdır. Bu ceza bütün, uyarı ve cezalara rağmen hiçbir şekilde düzelmeyen öğrenciler için uygulanır. “*İhlal-i edep ve intizama cüret edenler*”, maarif nezaretine bildirilerek okuldan uzaklaştırılırlar, nezaretten aksi yönde bir emir gelmedikçe de okula alınmazlar.

Geçici ve kesin ihraçta işlenen kabahat sınıf defterine yazılmamayı gerektirecek kadar ağır ise, müdüriyete bu durumu bildirir bir rapor yazılır. Sınıf defterine ise “*Falan hakkında müdüriyete ayrıca bir rapor takdim kılınmıştır*” ibaresi yazılmaktaydı (Salname-i Maarif-i Umumiye, 1317:330).

Geçici ve kesin ihraç dışındaki cezaların “*Kabil-i af*” olanlarını öğrencilerin telafi etme şansları vardı. Bunun için de çeşitli sayıda aferin veya tahsin almalıydılar. Cezaların affi için öğrencilerin alması gereken “*Evrak-ı takdriyeler*” şunlardı:

İhtar ve tembih: Bir aferin.

Tekdir: İki aferin.

Tevkif: Bir tahsin veya dört aferin.

Alenen takdir: Bir tahsin ve bir aferin veya beş aferin.

İhbar ve şikâyet: Bir imtiyaz, iki tahsin veya sekiz aferin.

Bir haftalık ders sürecinde sekiz defa ihtar ve tembih veya dört takdir veya iki tevkif veya iki takdir-i aleni, cezasına çarptırılan öğrenci peder veya velisine şikâyet olunurdu. Ayrıca bir ay süresince bir iki defa şikâyet olunan öğrenci geçici ihraç cezasına çarptırılırdı (Salname-i Maarif-i Umumiye, 1317:330).

Dârümuallimat'ta işlerin yürümesinde kolaylık sağlamak amacıyla bir takım defterler tutulmaktaydı. Sayısı beşi bulan defterler ve kullanıldıkları yerler şunlardı:

1. Yevmiye Defteri:

Her sınıfın kendisine ait bir yevmiye defteri bulunurdu. Bu deftere öğrencilerin çalışmalarına yönelik olarak öğretmenlerin değerlendirmeleri kayıt edilmekteydi. Öğrencilere verilen her türlü mükâfat ve cezalarda bu defterde yer alırdı. Defterde silinti ve kazıntının olmaması gerekirdi. Deftere öğrencilerin isimlerini yazmak muavin ve mubassıraların görevidi (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317:338).

2. Sicil Defteri:

Öğrencinin siciline yönelik tutulan bu defterde öğrencinin okula girişinden mezun olduğu tarihe kadar almış olduğu ödül ve cezalar bulunurdu.

3. Evamir ve Talimat Defteri:

Okula gelen resmi emirler ve tebligatların yazıldığı defterdi. Bu deftere aynı zamanda üst makamlara yazılanların da bir sureti kayıt edilirdi.

4. Muhabere Defteri:

Öğrencilerin okula giriş tarihleri, velileriyle birlikte oturdukları adres, okula kiminle gidip geleceği ve velileriyle vuku bulan her türlü yazışmanın yer aldığı defterdir.

5. Demirbaş Defteri:

Okuldaki bütün araç ve gereçlerin kayıtlı olduğu defterdir. Eşyalar eskiyip değiştirildiğinde veya tamir edildiğinde deftere kaydedilirdi.

Öğrencilerin umûmî ve hususi imtihanlarda aldıkları sonuçları bildirir cetveller okulda özenle saklanırdı.

Öğrenciler okula gelmedikleri günler için anne ve babalarından mazeretleriyle ilgili bir belge yahut doktor raporu getirmeliydiler. Aksi takdirde cezaya çarptırılırlardı. Mazeretsiz bir gün gelmemenin cezası bir tevkifti. Mazeretsiz bir ay okula gelmeyenlerin kayıtları silinirdi. Her ne sebeple olursa olsun bir eğitim-öğretim yılı boyunca üç ay derse gelmeyenler genel sınavlara katılamazdı (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 339).

Okul müdürü, okuldaki müdüre, muallim, muallime vb. okul çalışanlardan herhangi bir yanlış davranışına şahit olur veya hissederse ilgili şahsı geçici olarak okula gelmekten men ederek durumu maarif nezaretine bildirir ve gelen emre göre hareket ederdi.

Müdürün izni olmadan, müdüre, bayan öğretmenler veya öğrenciler ile görüşmek üzere okula hiçbir kadın giremezdi (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 340).

Bayan öğretmenlerin, öğrencilerin okul içinde dahi “Açık saçık” gezmeleri yasaktı. Söz konusu kişiler okul idaresinin kabul ettiği kıyafetle dolaşmak zorunda idiler. Aynı zamanda bu kişiler okula gelip giderken de kıyafetlerine dikkat etmeleri gerekmektedir.

Sabahları ve akşamları yani öğrencilerin okula geliş ve gidişlerinde okul civarındaki hal ve hareketlerinden müdürden başka müdüre, muavine, mubassırae hanımlar mesul idiler.

Öğrencilerin üzerlerinde ve çantalarında mücevherat, para veya kıymete haiz değerli eşyanın bulunması yasaktı. Öğrencilerin okula ders araç ve gereçleri dışında herhangi bir eşya getirmeleri de yasak kapsamındaydı (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317: 341).

Dârümuallimat-ı İbtidâiye'nin öğrenim müddeti biri hazırlık olmak üzere toplam beş seneydi. Bu okuldan mezun olanlar ilköğretimde muallime olmaya hak kazanmaktaydılar (BOA, MV.,241/ 16).

Dârümuallimata kabul şartları konusunda Dârümuallimîn ve Dârümuallimat Nizamnamenin 7. maddesinde şunlar ifade edilmekteydi:

“Muallimelik için şerait-i lâzimeyi ve kâfi derecede Malumâtı haiz olanlar yalnız mesleğe ait dersleri tahsil etmek üzere Dârümuallimatlara kabul olunurlar”.

Bütün öğretmen okullarında aranan temel şart, öğretmen adaylarının herhangi bir sakatlıklarının bulunmaması, bir azasının eksik olmamasıydı. Öğretmenliğe talip olan kişi aynı zamanda Osmanlı uyruğuna tabi olmalıydı (BOA, İ.DUİT., 96/ 43). Fakat Dârümualliminde olduğu gibi, Maarif-i Umûmiye Nazırının özel izni ile yabancılar da bu okullara kayıt yaptırabilmekte idiler (BOA, DH.EUM.5.Şb., 51/18). Mezuniyet sonrası ise Osmanlı vatandaşı öğretmenler ile aynı haklara sahip olmaları için bir irade-i seniyyeye ihtiyaç vardı (BOA, MV., 241/16).

Dârümuallimat-ı İbtidâiye'ye kabul olunacak öğrencilerin mekatib-i ibtidâiyeden mezun olması kafi idi. Söz konusu okuldan mezun olmamakla birlikte Malumât sahibi olanlar sınavla Dârümuallimat-ı İbtidâiye'de öğrenim görmeye hak kazanmaktaydılar (BOA, İ.DUİT., 96/43).

Dârümuallimata kabul olunacak kız öğrencilerin yaşları 13 yaşından az 17 yaşından fazla olmamalıydı (BOA, ŞD., 231/4).

Dârümuallimat'ın ibtidâî şubelerine öğrenci kabul şekillerinden biri ise şöyle gerçekleşmekteydi; Sultanilerde parasız okuyan öğrenciler, bayanlar on dört yaşını, doldurdıklarında hangi sınıfta olduklarına bakılmaksızın, rızaları da göz önüne alınmayarak Dârümuallimat'ın İbtidâî şubelerine kayıt edilmekteydiler. Her sene Sultanî müdürleri genel sınavların ardından pekiyi derece ile sınıf geçemeyen ve parasız olarak okuyan öğrencilerin isim listesini Maarif-i Umûmiye Nezaretine gönderecekti. Sultanî mekteplerinin altıncı sınıfı Dârümuallimat-ı İbtidâî'nin birinci sınıfına tekabül etmekteydi. Diğer sınıflar bu esasa göre tespit edilmekteydi (BOA, MV., 241/16).

II. Meşrutiyet Devri'nde Dârümuallimatta ödül ve ceza işlemleri şu şekilde gerçekleşmekteydi:

Dârümuallimatta ödül belgesi, derecesine göre üç türlü idi. Bunlar:

1. Taltif: Dersine çalışan, görevlerini hakkıyla yerine getiren ve okulda örnek davranış sergileyenlere verilmekteydi.
2. Takdir: Bir ay zarfında davranış ve çalışmalarıyla arkadaşları arasında temayüz edenler ve bir ay boyunca ceza almayanlara verilmekteydi.
3. İmtiyaz: Bu belge çalışma ve gayreti, güzel davranışları ile müdüre, öğretmenler ve mürebbîyelerin ilgisini çeken ve iki ay boyunca ceza almayanlara verilmekteydi.

Taltif belgesi muallim ve mürebbîyeler tarafından, takdir ve imtiyaz belgeleri müdüreler tarafından verilmekte idi. Dört taltif belgesi bir takdir belgesine, iki takdir belgesi bir imtiyaz belgesine eşitti.

Sınavlarda her dersin birincilerine bir takdir belgesi, ikinci olanlara ise iki taltif belgesi verilmekteydi (BOA, MF.ALY., 38/26).

Dârümuallimatta cezalar işlediği suça göre beşe ayrılmaktaydı. Bunlar şu şekilde sıralanmaktaydı:

1. İhtar ve tembih: Müdüre tarafından mürebbîye veya öğretmen vasıtasıyla verilmekteydi. Derslerine çalışmayan ve küçük hatalı davranışlarda bulunanların çarptırıldığı cezadır.
2. Tekdir: Üç defa ihtar ve tembih cezası alanlar okulda gürültü yapanlar, müdüre odasına çağrılarak uyarılmakta idi.

3. Alenen tekdir: İki defa tekdir cezası alanlara ve okulda kavga edip huzuru bozanlara verilen bir cezaydı. Öğrenci dershanede diğer öğrencilerin içerisinde uyarılmaktaydı.

4. İhbar ve şikâyet: Alenen tekdir cezası alanların velilerine, hatalı davranışları sürdüğü takdirde okuldan atılacaklarına dair yazılı veya sözlü olarak yapılan uyarıdır.

5. İhraç: Öğrencinin okuldan ilişkisini kesme anlamına gelen bu ceza, önceki cezalara rağmen davranışında düzelme olmayan, hatalarında ısrar, “İhlal-i edebe cüret” edenlere verilen cezadır (BOA, MF.ALY., 38/26).

Osmanlı Devleti’nde bütün öğretmen okullarından mezun olduktan sonra mecburi hizmet olduğu gibi Dârümuallimat-ı İbtidâiye için de bu kural geçerli idi. Dârümuallimat-ı İbtidâiye’den diploma alanlar, mezun oldukları tarihten itibaren, sekiz yıl süreyle ilgili okullarda öğretmenlik yapmak zorunda idiler (BOA, MV., 241/16).

Dârümuallimîn-i İbtidâiye’de olduğu gibi Dârümuallimatt-ı İbtidâiye öğrencilerinden de okula başlarken bu konuda imzalı ve yazılı bir belge almaktaydılar (BOA, İ.DUİT., 96/43).

Sonuç

Dârümuallimat’ın açılış amacı çoğalmaya başlayan Kız Rüşdîyelerine öğretmen yetiştirmektir. Fakat Dârümuallimat’a, bazı Türk aydınları tarafından, öğretmen okulu olmanın ötesinde bir anlam yüklenmiş, Dârümuallimat açılmadan önce ailesinin imkânları ile kendi evinde az sayıda öğrenim gören kadınların yanında, kendi birikimi ile sınava giren, devletten vazife talep eden yahut kendisine harcama yapıldığı için bu doğrultuda taahhütte bulunan bir kadın tipinin ortaya çıkması önemsenmiştir. Okul, “*Memlekete münevver kadın yetiştirmeye çalışan bir müessese*” olarak değerlendirilmektedir. Örneğin İlber Ortaylı, Türk hayatına “*muallime hanımın*” girmesini çok önemli bir gelişme olarak görmekte ve bu olayı Türkiye’nin kültür tarihinde en önemli atılım olarak nitelermektedir.

Dârümuallimatın topluma çok önemli ve yararlı etkilerinin olduğunu savunan eğitim tarihçileri bunları şöyle sıralamaktaydı:

Sıbyan mektepleri ve kız rüşdîyelerine hanım öğretmen yetiştirerek bu okulların çoğalmasına ve sonuç olarak okuyan kızların sayısının artmasına katkıda bulundu. İkinci olarak; Bir çok bayan Dârümuallimata yalnızca öğretmen olmak için değil, bayanlara mahsus üst düzeyde okumak amacıyla girmiş bu durum da ülkede aydın bir kadın kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca Dârümuallimat, II. Meşrutiyet Devri’nde açılan İnas Darülfünûnunun da en önemli öğrenci kaynağını teşkil etti.

KAYNAKÇA

A)ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA, DH.EUM.5.Şb.*, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri), Dosya No: 51, Gömlek No: 18.
- BOA, İDH.*,(Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Dahiliye), Dosya No: 1263, Gömlek No: 99248.
- BOA, İ.DUİT.*, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dosya Usulü), Dosya No: 96, Gömlek No: 43.
- BOA, MV.*, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları), Dosya No: 13, Gömlek No: 144.
- BOA, MV.*, Dosya No: 143, Gömlek No: 15.
- BOA, MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16.
- BOA, MF.ALY.*, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezâreti Tedrîsât-ı Âliye Dairesi) Dosya No: 38, Gömlek No: 26.
- BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 38, Gömlek No: 26.
- BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 2, Gömlek No: 59; *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 2, Gömlek No: 66.
- BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 8, Gömlek No: 135; *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 8, Gömlek No: 138.
- BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 35, Gömlek No: 28; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 20.
- BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 23, Gömlek No: 1.
- BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 22, Gömlek No: 163; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 23 , Gömlek No: 13;
- BOA, ŞD.*, Dosya No: 213, Gömlek No: 33.
- BOA, ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûrâ-yı Devlet)

B) KİTAP VE MAKALELER

- AKYÜZ, Yahya (2001), *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, Alfa Yayıncılık.
- AKYÜZ, Yahya (1978), *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848–1940)*, Ankara, Doğan Basımevi.
- AKYÜZ, Yahya (1994), “Tanzimat Dönemi’nde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler”, *Tanzimat’ın 150. Uluslararası Sempozyumu*, Ankara.
- AKYÜZ, Yahya (1999), “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Milli Eğitim*, S. 143.
- AKYÜZ, Yahya (2002), “Osmanlı’da İlk Açılan Öğretmen Okulları”, *Toplumsal Tarih*, S.105, Eylül.
- ALTIN, Hamza (2008), “1869 maarif-i umumiye nizamnamesi ve Öğretmen yetiştirme tarihimizdeki yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1 (2008), ss. 271–283
- ALTIN, Hamza (2008), “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, *Turkish Studies*, Volume 3/4, Summer, ss. 73-96.
- ALTIN, Hamza (2009), *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALTIN, Hamza (2010), “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15: 2, ss. 151-165.
- ALTIN, Hamza (2013), “Kilisli Rıfat’ın Hocalarından Selim Sabit Efendi ve Meslektaşlarına Öğütleri”, *I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler*, Kilis, ss.199-215.
- ALTIN, Hamza (2014) “II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları ile İlgili Düşünceleri” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXIII, S. 55, ss. 219-251.

- AYAS, Nevzat (1948), *T.C. Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler*, Ankara, MEB.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı (1332), *Terbiye İlmi*, İstanbul, Matbaa-i Orhaniye.
- BERKER, Aziz (1945), *Türkiye’de İlköğretim*, Ankara, MEB.
- BERKES, Niyazi (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yay. Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BİLİM, Cahit Yalçın (1998), *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÇAKIR, Serpil (1994), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları.
- CUMBUR, Müjgan (1989), “Ziya Gökalp’e Göre Türk Kadını” *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır.
- DUMAN, Tayyib (1991), *Türkiye’de Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirme*, İstanbul, MEB.
- DUMAN, Tayyib (1999), “Osmanlıda Öğretmen Yetiştirme Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V, Ankara.
- ERGIN, Osman (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I-II, İstanbul, Eser Neşriyat.
- ENGİNÜN, İnci (1986) *Halide Edip Adivar*, Ankara, Kültür Bakanlığı.
- ERGÜN, Mustafa (1996), II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ankara, Ocak Yayınları.
- Ethem Nejat (1327), “Neden Muallime Yetiştirilmiyor”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VI, S. 155.
- Ethem Nejat (1327), “Çocuğun Terbiyesinde Valide”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VII, S.157.
- Ethem Nejat (1327), “Kız Mektepleri”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VI, S. 156, 1327.
- Halide Salih (1324), “Maarif Nezareti Daire-i Aliyesine, Dârülmuallimat”, *Tanin*, 12 Eylül, No: 56.
- İNALCIK Halil (1964), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Bellekten*, c. XXVIII, S. 112.
- İNAN, Affet (1966), “Türkiye’de İlk Kız Öğretmen Okulu Dârülmuallimat” *Türk Kadını*, S. 2. *İstanbul Kız Muallim Mektebi* (1933), İstanbul.
- KAFADAR, Osman (2000), *Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- KARAL, Enver Ziya (1988), *Osmanlı Tarihi*, c. V,VI, Ankara, TTK.
- Kilisli Rıfat (1342), “Mektep Hatıraları”, *Muallimler Mecmuası*, Yıl: 3, S. 30.
- KOÇER, Hasan Ali (1970), *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, MEB.
- KODAMAN, Bayram (1990), “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5.
- KODAMAN, B., SAYDAM, A. (1992), “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yıl Tanzimat Sempozyumu*, (Haz: H. Dursun YILDIZ), Ankara.
- KURNAZ, Şefika (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Ankara.
- KURNAZ, Şefika(1996), *Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını*, İstanbul, MEB.
- KURNAZ, Şefika (2002), “Cumhuriyet Öncesinde Türk Aydınlarının Kadınlarla İlgili Düşünce ve Önerileri”, *Journal Of Turkish Studies*, Volume 26-II.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi (2002), *Maârif-i Umumîye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Ankara, MEB.
- Muallim Cevdet (1332), “Darülmuallimînin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 32.
- Nafi Atuf (1930), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitabhanesi.
- Nafi Atuf (1932), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme II*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitabhanesi.
- OMAY, Âliye (1987), “İlk Öğretmen Okulunun Kuruluşu”, *Türk Yurdu*, S. 8.
- ORTAYLI, İlber (2007), *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2001), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları.

- ÖZCAN, Abdülkadir (1992), “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *Tanzimat’ın 150 yy. Sempozyumu*, (Haz. H. Dursun Yıldız), Ankara.
- ÖZTÜRK, Cemil (1996), *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, TTK.
- Sâtı (1334), “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, c. II, S. 19.
- SHAW, S. J. SHAW, E. (1977), *History of the Otoman Empire and Modern Turkey*, Volume II, New York.
- ŞANAL, Mustafa (2004) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttukları Dersler”, *Belleten*, c. LXVIII, S. 253.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy (2001), “Türklerde Eğitim”, *Türk Düşünce Tarihi*, (Yay. Haz. Hüseyin Gazi Topdemir), Ankara.
- TAŞKIRAN, Tezer (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, (Yer ismi yok).
- TEMELKURAN, Tefvik (1970), “Türkiye’de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 36.
- TÜMER, Yasemin (1999), *Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul.
- TÜMER ERDEM, Yasemin (2013), *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitim*, Ankara, TTK.
- UNAT, Faik Reşit (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara.
- UNAT Faik Reşit (1955), “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bir Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, Yıl: 1, S. 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (2002), *Tanıdıklarım*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- YÜCEL, H. Ali (1994), *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

C) DİĞER KAYNAKLAR

- Dârümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnamesi* (1332), İstanbul, Matbaa-yı Âmire.
- Dârümuallimât ve Dârümuallimîn Nizamnamesi* (1331), İstanbul, Matbaa-yı Âmire.
- Dârümuallimât Programı* (1330), İstanbul, Matbaa-yı Âmire.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Mayıs 1326.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 20 Kanun-ı Evvel 1326.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanun-ı Evvel 1326.
- Osmanlı Devlet Salnamesi*, Yıl 1312.
- Sabah*, “Dârümuallimat’ın İdaresi”, 7 Mart 1912
- Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*.
- Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*.
- Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*.
- Takvim-i Vekayi*, No: 649, 26 Zilhice 1278.
- Takvim-i Vekayi*, No: 1184, 1 Zilkade 1286,.
- Takvim-i Vekayi*, No: 1217, 25 Muharrem 1287, s. 1.
- Terakki*, No: 240, 30 Cemaziyelahir 1286.